

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕРЖАВНІ ЗЛОЧИНИ У ПРОЕКТАХ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ СРСР (1946–1949 рр.)

У статті йдеться про невідому сторінку в історії радянської держави та права – спробу створення проекту загальносоюзного Кримінального кодексу. На основі документів, віднайдених у Державному архіві Російської Федерації, висвітлюються перипетії та особливості законотворчого процесу повоєнної доби, участь у ньому представників Української РСР.

Проблеми кодифікації радянського законодавства були предметом досліджень багатьох науковців. Утім, низка аспектів складного процесу функціонування державного механізму повоєнної доби та її особливості формування тогочасного законодавства про кримінальну відповідальність, спроби створити новий загальносоюзний Кримінальний кодекс (далі – КК) донині залишаються невисвітленими. Цілком очевидно, що такого роду тематика становить інтерес як для істориків, так і спеціалістів із теорії права та держави, а також практичних працівників у сфері систематизації національного законодавства.

У перший повоєнний рік відновилася призупинена на п'ять років робота зі створення загальносоюзного Кримінального кодексу. Під час війни стало очевидним, що виникли нові небезпечні для держави діяння, які не знайшли відображення в кодексі редакції 1927 р. У той час ситуацію «рятував» пленум Верховного Суду СРСР, який достатньо оперативно вирішував проблеми «радянської Феміди» шляхом різного роду роз'яснень та тлумачень закону¹. Державний комітет оборони та Президія Верховної Ради СРСР паралельно з вищою судовою інстанцією своїми директивами швидко і без внесення будь-яких змін до КК також включалися до цього процесу.

* Вронська Тамара Василівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії України Другої світової війни Інституту історії України НАНУ; Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України Другої світової війни Інституту історії України НАНУ; Чорний Руслан Леонтійович – кандидат юридичних наук, директор науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України.

¹ 22 січня 1942 р. пленум Верховного суду СРСР ухвалив постанову, відповідно до якої особи призовного віку, засуджені на терміни не більше двох років без позбавлення прав, могли бути мобілізованими до лав армії або флоту. У цих випадках судам надавалося право, згідно зі ст.19² Основних засад та приміткою 2 до ст.28 Кримінального кодексу РРФСР і відповідними кодексами союзних республік призупиняти виконання вироку до повернення засудженого з армії. 7 серпня 1944 р. постановою Верховного Суду СРСР «Про кваліфікацію злочинів членів антирадянської організації «ОУН» учасників самостійницького руху зарахували до «зрадників Батьківщини» і приписали карати за ст.54^{1а} або 54^{1б} і 54¹¹ КК УРСР. Спеціальним розпорядженням №16770-рс від 16 серпня 1944 р. цю постанову схвалила РНК СРСР. Кваліфікуючи дії таким чином, у черговий раз застосовувалися принцип аналогії та розширювальне тлумачення закону. Уже 30 серпня 1944 р. начальником УНКДБ і прокурором західних областей УРСР нарком державної безпеки і прокурор УРСР спеціальним листом розтлумачили, як слід кваліфікувати діяльність військовослужбовців дивізії ваффен-СС «Галичина»: «У зв'язку з запитом щодо порядку притягнення до відповідальності учасників «галицької дивізії СС», створеної німцями для боротьби з радянською державою, роз'яснюємо: оскільки ця дивізія формувалася з добровольців, громадян СРСР, ці особи, вступаючи в цю дивізію і беручи в ній участь для боротьби з радянським народом, – тим самим перейшли на бік ворога, зрадили Батьківщину. Учасників цієї дивізії, які залишилися на території СРСР після вигнання німецьких окупантів, належить репресувати. Злочини їх кваліфікувати за ст.ст.54^{1а} або 54^{1б} КК УРСР».

Принагідно слід нагадати, що в той час чинними були лише кодекси союзних республік, хоча пункт «х» ст.14 Конституції СРСР 1936 р. і передбачав абсолютну монополію у кримінальному законодавчому процесі союзних законотворців. Неодноразові спроби звести республіканські кримінальні кодекси в єдине кодифіковане законодавство (1934–1937 рр., 1937–1939 рр.) виявилися невдалими через низку об'єктивних та суб'єктивних факторів. І дотепер на питання: «Чому за роки існування Радянського Союзу не було створено загальносоюзного Кримінального кодексу?» більшість правників не можуть дати однозначної відповіді, або посилаються на спільний, базовий для всіх союзних республік, нормативно-правовий акт – «Основи кримінального законодавства»². Не знайдемо вичерпної відповіді на це питання як у дослідженнях з історії держави та права, так і у спеціальних студіях із проблем систематизації й кодифікації законодавства про кримінальну відповідальність.

У перший повоєнний рік усе почалося з того, що новостворені комісії законодавчих передбачень Ради Союзу та Ради національностей Верховної Ради СРСР³ другого скликання внесли до Ради Міністрів (далі – РМ) СРСР пропозиції щодо заснування спеціальної урядової комісії для підготовки проектів деяких найбільш важливих загальносоюзних законів, у тому числі Кримінального та Кримінально-процесуального (далі – КПК) кодексів СРСР⁴.

12 червня 1946 р. радянський уряд видав постанову №1232 «Про підготовку проектів Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів СРСР», якою утворив спеціальну урядову комісію у складі міністра юстиції М.Ричкова (голова), генерального прокурора К.Горшеніна, міністрів державної безпеки В.Абакумова та внутрішніх справ С.Круглова, голови Верховного Суду СРСР І.Голякова, члена-кореспондента АН СРСР М.Строговича, докторів юридичних наук А.Піонтковського та М.Дурманова. Комісії приписувалося завершити підготовку цих законопроектів до 1 листопада 1946 р. і розіслати їх для ознайомлення Радам Міністрів союзних республік, юридичним інститутам та відповідним факультетам університетів, а також окремим ученим і працівникам органів юстиції для того, щоби відгуки від них надійшли до комісії не пізніше 1 лютого 1947 р. А вже 15 квітня 1947 р. остаточно доопрацьовані проекти КК та КПК СРСР, відповідно до постанови, мали надійти до радянського уряду⁵.

Для проведення роботи зі створення нового загальносоюзного законодавства про кримінальну відповідальність у нелегкий час повоєнної відбудови державою були надані необхідні фінансові та організаційно-штатні ресурси. Найбільш активно виявляло себе управління кодифікації та систематизації законодавства Міністерства юстиції СРСР, яке готувало відповідні підготовчі матеріали і брало безпосередню участь у підготовці першого варіанта – базового проекту КК СРСР.

² Так, до числа чинних загальносоюзних кримінальних законодавчих актів, зокрема, належали: Основні засади кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 1924 р., Положення про державні злочини від 1927 р., Положення про військові злочини від 1927 р. та інші численні загальносоюзні законодавчі акти, що встановлювали кримінальну відповідальність за низку злочинів.

³ У березні 1946 р. у Раді національностей та Раді Союзу Верховної Ради СРСР було створено постійні комісії законодавчих передбачень для впорядкування союзної законотворчості з урахуванням республіканських, місцевих інтересів та особливостей, розробки основ законодавства у різних сферах (див.: Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.7523. – Оп.45а. – Спр.4. – Арк.1–2.

⁴ ГАРФ. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.4. – Л.7, 19.

⁵ Там же. – Ф.5446. – Оп.1. – Д.279. – Л.157–158.

Перше засідання новоствореної урядової комісії відбулося 18 червня 1946 р. Для оптимізації роботи з підготовки загальносоюзного Кримінального кодексу було вирішено створити підкомісію з п'яти осіб (А.Піонтковського (голова), М.Дурманова, А.Нестерова, М.Бернштейна та М.Слоніма), поставивши перед нею завдання до 1 липня 1946 р. сформулювати пропозиції щодо структури проекту кодексу СРСР і порівняльні таблиці КК союзних республік, дореволюційного російського законодавства про кримінальну відповідальність та деяких іноземних держав⁶.

5 липня 1946 р. урядова комісія затвердила попередню структуру проекту КК СРСР й основні концептуальні положення, якими мали керуватися при підготовці цього документа (відмову від надання суду права застосувати за аналогією статті особливої частини КК, призначення покарання лише за умови встановлення безпосередньої провини особи, скасування практики заслання та вислання, якщо вина обвинуваченого не доведена, встановлення кримінальної відповідальності за підготовку до злочину лише у випадках, спеціально вказаних в особливій частині КК тощо)⁷.

Під час обговорення першого варіанта документа рельєфно проявилися не лише вади радянської правової системи, а й особливості тогочасного політичного клімату в державі. Не переповідаючи всіх нюансів роботи над загальносоюзним законодавством про кримінальну відповідальність, слід зауважити, що в ній брало участь досить широке коло функціонерів найвищого рівня та фахівців з усього Радянського Союзу, у тому числі й Української РСР.

Активно долучився до вдосконалення проекту КК СРСР генеральний прокурор СРСР К.Горшенін. 24 червня 1947 р. він звернув увагу М.Ричкова на відсутність у ньому норми про пособництво ворогу, наголосивши, що ця стаття має досить широке застосування у судовій практиці та абсолютно необхідна, оскільки, у протилежному випадку, усі форми пособництва ворогу на окупованій території і під час перебування у полоні повинні або кваліфікуватися без достатніх підстав як зрада Батьківщині, або особи, винні у пособництві ворогу, узагалі не мають притягатися до кримінальної відповідальності⁸.

Генеральний прокурор СРСР К.Горшенін сфокусував увагу на надто суворій санкції (вища міра покарання), передбаченій за дезертирство, і зауважив: «Не можна вважати обґрунтованим застосування лише однієї санкції – смертної кари за самовільне залишення поля бою під час битви. Як показала практика війни, було чимало випадків, коли в необстріляних частинах виникла паніка і військовослужбовці самовільно залишали поле бою. Засудження таких людей до строкових мір покарання із застосуванням примітки 2 до ст.28 КК РРФСР⁹ повністю себе виправдало. Багато хто з цих військовослужбовців згодом добре бився із супротивником. Видається доцільним за пом'якшувальних обставин передбачити застосування строкової міри покарання»¹⁰.

⁶ ГАРФ. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.1959. – Л.1.

⁷ Там же. – Л.5–6.

⁸ Там же. – Д.1962. – Л.263.

⁹ Згідно з приміткою 2 до ст.28 КК РРФСР, до вироку, яким у воєнний час встановлювалося покарання у вигляді позбавлення волі (без поразки у правах), могла застосовуватися відстрочка його виконання до завершення бойових дій. Альтернативою покарання ставало відправлення засудженого до діючої армії.

¹⁰ ГАРФ. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.1962. – Л.265.

До речі, уже значно пізніше (1953 р.), продовжуючи полеміку навколо цієї ж норми, санкції за яку вже передбачали не лише вищу міру, а й покарання у вигляді 25 років позбавлення волі, Г.Жуков, тоді заступник міністра оборони СРСР, висловлювався таким чином: «Стаття про дезертирство понад дві доби у воєнний час передбачає смертну кару або 25 років позбавлення волі. Покарання надто суворе. Я хочу сказати з практики Великої Вітчизняної війни. [...] Ухвалювалося застосування вищої міри покарання за п[унктом] «г» [ст.193⁷ КК РРФСР] до тих, хто порушив (дезертирів – *Авт.*). А їх можна було б зберегти для наступних дій проти німецьких загарбників. Зрозуміло, що цей злочин характеризується підвищеною суспільною небезпекою, ідеться про зміцнення дисципліни в армії. Але можна було б зміцнювати дисципліну й іншими заходами»¹¹. Примітно, що таку думку озвучила людина, яка, перебуваючи на посаді командуючого Ленінградським фронтом, обстоювала у 1941 р. вкрай суворі санкції до дезертирів і тих, хто потрапив у полон.

Правники Української РСР були досить стриманими у процесі обговорення документа, здебільшого «помічаючи» лише ті речі, що перебували у більш «безпечній» його зоні – побутову злочинність і т.п. 29 червня 1947 р., після обговорення на кафедрі кримінального права за участі професорів М.Бокаріуса, М.Гродзинського, В.Трахтерова та інших, свій відгук на проект КК СРСР відправив Харківський юридичний інститут. У зауваженнях свідомо оминався розділ «Державні злочини». Пропонувалося відмовитися від терміна «тюремне ув'язнення» на користь альтернативного – «позбавлення волі», а також включити до розділу про посадові злочини статтю «Бюрократизм»¹².

До обговорення проекту КК СРСР долучилися й усі інститути республіканської Феміди. 22 липня 1947 р. свою позицію задекларувало Міністерство юстиції УРСР, 23 липня – Верховний Суд. Члени Верховного Суду пропонували додати до проекту застереження, відповідно до яких смертну кару заборонялося застосовувати до вагітних та осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, а у справах про зраду Батьківщині – до осіб, молодших 16 років¹³.

Відповідно до постанови комісії законодавчих передбачень Ради Союзу від 2–3 липня 1947 р. депутатом Верховної Ради СРСР другого скликання від УРСР З.Олійником, який входив до складу згаданого органу, у Києві для роботи над проектом КК СРСР було створено спільну робочу групу із працівників суду, прокуратури, адвокатури та науковців. Зауваження та пропозиції, висловлені у процесі обговорень на нарадах робочої групи, було проаналізовано, а деякі з них, найбільш принципи, включено до висновку, який у супроводі листа, підписаного З.Олійником, 19 серпня 1947 р. надійшов голові комісії законодавчих передбачень О.Поскрьобишеву. Так, ст.23, де йшлося про «відповідальність пособників», пропонувалося викласти у такій редакції: «Пособниками визнаються особи, які сприяють вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів і усуненням перешкод, а також приховують злочини, заздалегідь обіцяючи це виконавцям чи іншим співникам»¹⁴.

¹¹ Там же. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.168. – Л.126–127.

¹² Там же. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.1963. – Л.65 об.

¹³ Там же. – Д.1962. – Л.11, 68, 71.

¹⁴ Там же. – Ф.7523. – Оп.45. – Д.106. – Л.78–80.

Обговорення КК СРСР супроводжувалося гострими дискусіями. Члени урядової комісії, яка продовжувала свою роботу в Москві, не могли дійти спільної думки з багатьох принципових питань. Поряд із ліберальними настроями простежувалися й тенденції до посилення репресій. Деякі учасники полеміки твердо обстоювали позицію: «Проект КК СРСР послаблює боротьбу зі злочинністю». Вони ж звертали увагу на те, що багато репресивних новацій, запроваджених у роки Великої Вітчизняної війни, сповна не виконуються. Зокрема, це стосувалося відсутності у радянській пенітенціарній системі каторги¹⁵, хоча створення спеціальних місць позбавлення волі було задеклароване указом Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р.

Наприкінці літа 1947 р. стало зрозумілим, що урядовій комісії не вистачає часу для підготовки документа належної якості. Тому спеціальним розпорядженням Ради Міністрів СРСР від 28 серпня 1947 р. дату представлення остаточного проекту було перенесено на 15 вересня того року¹⁶. Діючи на випередження подій та не маючи остаточного узгодженого проекту КК СРСР, голова урядової комісії М.Ричков доручив своїм підлеглим підготувати до 10 вересня 1947 р. проект закону СРСР про введення в дію Кримінального кодексу СРСР¹⁷. Утім, зазначений нормативно-правовий акт так і не було внесено на розгляд Верховної Ради СРСР.

Упродовж наступних місяців робота над проектом КК СРСР зразка 1946–1947 рр. продовжувалася, оскільки від експертів надходили нові концептуальні зауваження та пропозиції. Цілковито прогнозовано найбільшу активність і радикальну позицію у корегуванні розділу про державні злочини виявило Міністерство державної безпеки (далі – МДБ) СРСР, яке 8 жовтня 1947 р. направило до урядової комісії пропозиції щодо продовження застосування принципу аналогії¹⁸ у судовій та позасудовій практиці, включення до закону про кримінальну відповідальність норм, що передбачали покарання за антирадянську агітацію та пропаганду; розширення кола заручників із-поміж родичів «зрадників Батьківщини». Крім того, МДБ обґрунтовувало позицію щодо посилення санкцій відповідних статей із метою їх застосування до осіб, які «брали участь в антирадянських організаціях» та «підготовці до здійснення державних злочинів» тощо¹⁹.

Поставивши біля кожної пропозиції свої особисті резолюції «Прийняти» або «Відхилити», М.Ричков направив їх для обговорення членам урядової комісії. Більшість запропонованих змін було схвалено. Однак не знайшла підтримки ініціатива МДБ стосовно збереження принципу аналогії. Так само урядова комісія негативно сприйняла пропозиції органів державної безпеки щодо встановлення кримінальної відповідальності для осіб, які становили суспільну небезпеку «за своїми зв'язками зі злочинним середовищем чи своєю минулою

¹⁵ ГАРФ. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.4. – Л.57, 64–66.

¹⁶ Там же. – Д.1. – Л.11.

¹⁷ Там же. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.1959. – Л.259.

¹⁸ Принцип аналогії – застосування покарання за дії, не передбачені законодавством про кримінальну відповідальність, але визнані судом (чи позасудовим органом) «протиправними» та «суспільно небезпечними». У цьому випадку покарання призначалося за «схожі» за ознаками злочини. Цей принцип створював умови для довільного трактування закону, став одним зі складових механізму сталінських репресій. Діяння, передбачені ст.58-а КК РСФРР (ст.54-а КК УСРР) легко ставилися у провину тим особам, яких радянська влада хотіла бачити у суворій ізоляції від «здорової» частини суспільства. Так, анекдоти кваліфікувалися як «контрреволюційна пропаганда» та «антирадянська агітація», а розмови в колі друзів із критикою політичної системи – як «заклики до повалення існуючого ладу».

¹⁹ ГАРФ. – Оп.2. – Д.45. – Л.32.

діяльністю»; уведення до Кримінального кодексу покарань у вигляді каторжних робіт і багато інших ініціатив, спрямованих на посилення репресії.

Натомість М.Ричков та інші члени урядової комісії схвально сприйняли позицію міністра державної безпеки СРСР В.Абакумова у частині необхідності введення до проекту кримінально-правової норми щодо відповідальності членів родин «зрадників», передбаченої кодексом у редакції 1927 р. (ті, які «сприяли вчиненій зраді або хоча б знали про неї та не донесли владі», каралися позбавленням волі від 5 до 10 років із конфіскацією майна, решта повнолітніх близьких родичів, які нічого не знали, але проживали спільно зі «зрадником» чи перебували на його утриманні, підлягали засланню у віддалені місцевості на 5 років і позбавленню виборчих прав). Знайшла також підтримку пропозиція МДБ СРСР щодо поширення дії статей, що передбачали відповідальність за «приховування» та «недонесення» про злочин на осіб, котрі не оповістили органи державної влади про відомі їм суспільно небезпечні діяння проти держави²⁰.

Із деяким запізненням в обговоренні проекту КК СРСР узяли участь і вищі партійні органи УРСР. Так, 30 жовтня 1947 р. секретар ЦК КП(б)У Д.Коротченко, який невдовзі (із 12 грудня) очолив республіканський уряд, надіслав листа, в якому звернув увагу на призначення покарання «пособникам»: «Проект Кримінального кодексу СРСР у ст.24 встановлює можливість пом'якшення покарання пособника і тому практично дуже важливо дати більш чітке визначення поняттю «пособник», з якого було б цілком зрозумілим, чим саме пособник відрізняється від виконавця і підбурювача. Він зауважував, що у проекті це прописано нечітко, оскільки в останній частині ст.23 лише сказано, що «пособниками визнаються особи, які надавали сприяння у вчиненні злочину». У зв'язку з цим Д.Коротченко запропонував таке формулювання: «Пособниками визнаються особи, які не брали безпосередньої участі у вчиненні злочину, але сприяли вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів, усуненням перешкод та іншими способами»²¹.

Продовжуючи роботу над проектом загальносоюзного кримінального законодавства, усупереч поглядам представників академічної юридичної науки, міністри державної безпеки СРСР В.Абакумов, внутрішніх справ – С.Круглов і юстиції – К.Горшенін 24 листопада 1947 р. об'єднали свої зусилля і виступили з підтримкою позиції про закріплення у новому КК СРСР норми, яка б передбачала можливість покарання осіб, котрі не вчинили злочину, але «становили небезпеку через свої зв'язки зі злочинним середовищем». Згадані посадовці вважали, що покарання за цим принципом, здійснюване лише позасудовими органами – Особливими нарадами при МВС і МДБ СРСР, значно звууже конче необхідну репресивну практику. Утім, більшість членів урядової комісії зайняли безкомпромісну позицію і відхилили таку пропозицію, вважаючи, що заслання або виселення цієї категорії осіб повинні застосовуватися Особливою нарадою на підставі відповідних положень про них як захід адміністративний, і тому пропоновані норми не можуть міститися у Кримінальному кодексі. Ця ж більшість висловлювалась і за те, що покарання може застосовуватися лише за конкретний злочин (хоча перед тим схвалила репресування членів родин – Авт.)²².

²⁰ Там же. – Ф.9492. – Оп.2. – Д.45. – Л.14–35; Оп.1. – Д.1959. – Л.263–264.

²¹ Там же. – Ф.7523. – Оп.45. – Д.106. – Л.123.

²² Там же. – Ф.8131. – Оп.24. – Д.4. – Л.208.

За час підготовки, обговорення та доопрацювання проекту КК СРСР зразка 1946–1947 рр. від учасників цієї роботи надійшло 110 відгуків, що містили 1500 зауважень та пропозицій²³. Усі вони були систематизовані й розглянуті урядовою комісією, у результаті чого до проекту було внесено численні уточнення та доповнення. Навіть поверховий аналіз листів дозволяє стверджувати, що більшість зауважень не стосувалися розділу «Державні злочини». На місцях уважали за краще не втручатися в «тіло» цієї частини проекту КК СРСР, оскільки позиція, спрямована на пом'якшення покарання, могла бути розцінена як надмірна сміливість, чи навіть підтримка «ворогів народу».

Отже, результатом роботи комісії стало включення до ст.76 розділу «Державні злочини» наступних пунктів, які чи не найбільше ввібрали у себе досвід кримінально-правової практики воєнної доби:

«ст.76.Зрада Батьківщині.

[...] 2) Здійснення, за завданням іноземних розвідувальних чи інших органів, терористичного або диверсійного акту, шкідництва чи інших дій, спрямованих на підрив або послаблення радянської держави [карається] ув'язненням у тюрму на строк від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років із конфіскацією майна.

3) Перехід на бік ворога [карається] ув'язненням в тюрму чи виправно-трудова табір на двадцять п'ять років із конфіскацією майна. [...]

5) Видача ворогу військової чи іншої державної таємниці [карається] ув'язненням в тюрму чи виправно-трудова табір на строк від десяти до двадцяти п'яти років із конфіскацією майна.

6) Надання активної допомоги у будь-який спосіб іноземній державі, яка перебуває у стані війни проти СРСР [карається] ув'язненням в тюрму чи виправно-трудова табір на строк від восьми до двадцяти років із конфіскацією майна.

7) Видача радянських громадян каральним органам іноземної держави, яка перебуває у стані війни проти СРСР, а також участь у розправі над радянськими громадянами [карається] ув'язненням у тюрму чи виправно-трудова табір на строк від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років із конфіскацією майна.

8) Служба на відповідальних посадах у каральних, адміністративних чи інших органах іноземної держави, яка перебуває у стані війни з СРСР, [карається] ув'язненням у тюрму чи виправно-трудова табір на строк від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років із конфіскацією майна»²⁴.

У перелічених пунктах не можна не помітити схожості зі змістом указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та їх пособників»²⁵. Тоді, реагуючи на ситуацію, законодавець прагнув створити легітимне підґрунтя для покарання з-поміж інших злочинців і «пособників».

Проект нового загальносоюзного КК суттєво відрізнявся від чинного на той час законодавства про кримінальну відповідальність, хоча й зберіг у цілому

²³ ГАРФ. – Л.183.

²⁴ Там же. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.1959. – Л.270–271.

²⁵ Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т.: Навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закладів і фак. – К., 1997. – Т.2: Лютий 1917 р. – 1996 р. – С.482.

попередню структуру. У проекті було задекларовано надзвичайно важливі положення, що передбачали скасування принципу аналогії, а також можливість притягнення до кримінальної відповідальності лише осіб, які вчинили діяння, визнане злочином. Таким чином, запроваджувалися принцип індивідуалізації покарання та відмова від колективної відповідальності. Водночас, на пропозицію В.Абакумова, у КК СРСР зберігався інститут сімейного заручництва, тобто відповідальність членів родин зрадників Батьківщини, що аж ніяк не корелювалося зі згаданою вище ліберальною новацією. У ст.78 проекту КК СРСР проголошувалося: «У разі переходу на бік ворога, утечі за кордон або відмови *громадянина* (тут і далі курсив наш – Авт.), який перебуває за кордоном СРСР, повернутися на Батьківщину, члени його сім'ї, які знали про зраду, що готується або вже вчинена, але не повідомили про неї органам влади, – караються ув'язненням у виправно-трудоий табір на термін від п'яти до десяти років із конфіскацією майна. Інші члени сім'ї зрадника, які досягли шістнадцятирічного віку і проживають разом із ним або перебувають на його утриманні, – підлягають засланням в адміністративному порядку у віддалені місцевості терміном на п'ять років»²⁶.

Зберігаючи у цілому положення Кримінального кодексу РРФСР та інших союзних республік, укладачі нового загальносоюзного законодавства намагалися суттєво розширити коло суб'єктів вказаного злочину шляхом виключення слова «*військовослужбовці*», як це було у КК в редакції 1927 р., натомість застосували поняття «*громадянин*». До кола суб'єктів, які підпадали під дію вказаної норми, належали й *цивільні* особи. У такий спосіб здійснювалася спроба ввести небезпечну для великої кількості людей новацію, якої прагнув Л.Берія та його український колега П.Мешик ще в 1940–1941 рр.²⁷

На відміну від чинного на той час законодавства, до розділу «Державні злочини» не ввійшли норми, котрими передбачалася відповідальність за «особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління», а також кримінально-правові норми про «контрреволюційний саботаж» та деякі інші. Натомість розробниками було введено новий розділ – «Злочини проти миру та людяності», поява якого пов'язувалася з Другою світовою війною та результатами Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі²⁸.

Проект Кримінального кодексу СРСР не увібрав відомих чинному на той час кримінальному праву видів покарання, як-от оголошення «ворогом трудящих» із позбавленням громадянства СРСР і обов'язковим вигнанням за межі СРСР. Проектом КК СРСР 1947 р. передбачалася можливість застосування до неповнолітніх покарання від 14 років, а за деякі злочини – з 12-літнього віку²⁹.

У грудні 1947 р. Й.Сталіну було подано проект Кримінального кодексу СРСР у супроводі пояснювальної записки, в якій розробники виклали основні

²⁶ ГАРФ. – Ф.8131. – Оп.24. – Д.4. – Л.233.

²⁷ У грудні 1940 р. нарком внутрішніх справ СРСР здійснив спробу своєї «революції» у сфері кримінальної законотворчості, запропонувавши включити до Кримінального кодексу відповідну статтю, яка б чітко регламентувала право карати родичів не лише військовослужбовців, а й цивільних громадян, визнаних радянською владою «ворогами» або «зрадниками». Утім, тоді правові новації Л.Берії зазнали фіаско. Слідом за своїм союзним керівником нарком внутрішніх справ УРСР П.Мешик у квітні 1941 р. намагався проігнорувати до Кримінального кодексу аналогічну норму про відповідальність членів сімей цивільних осіб за «контрреволюційні злочини».

²⁸ ГАРФ. – Ф.8131. – Оп.24. – Д.4. – Л.190–197.

²⁹ Там же. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.193. – Л.8.

принципові положення та коротку передісторію його створення. Окремо пояснювалося, чому комісія вирішила відмовитися від застосування принципу аналогії: «У той час, коли вже був накопичений тридцятирічний досвід діяльності радянської юстиції як у мирний, так і воєнний час, уже не було необхідності зберігати застосування аналогії і, з метою зміцнення соціалістичної законності, доцільно побудувати Кримінальний кодекс із вичерпним переліком злочинів». Далі наголошувалося, що в разі необхідності завжди можна ухвалити новий закон, доповнивши його. Більшу загрозу, на думку членів урядової комісії, якраз становили вагання суддівського корпусу у визначенні того, що треба вважати злочином, а що – ні. Останнє «сприяло хиткості, нестабільності законів»³⁰. Розробники проекту КК СРСР підкреслювали, що для створення остаточного, досконалого документа слід ретельно переглянути все законодавство про кримінальну відповідальність із метою приведення його у відповідність зі змінами у соціальній і політичній сферах країни. Зверталася увага й на ту обставину, що новий загальносоюзний КК не буде суттєво відрізнятися від чинного на той час законодавства про кримінальну відповідальність, а лише стане черговим етапом подальшого розвитку основних його принципів³¹.

Варіант проекту КК СРСР зразка 1946–1947 рр. із суттєвою затримкою було внесено на розгляд Ради Міністрів СРСР, але до його прийняття справа не дійшла³². Робота над цим документом була продовжена. Утім, тривала вона недовго – трохи більше місяця. Уже 31 січня 1948 р. нашвидку доопрацьований черговий проект КК СРСР розробники передали на розгляд радянському уряду. Однак цілком прогнозовано він повторив долю свого попередника. Його положення не задовольнили і комісію законодавчих передбачень Верховної Ради СРСР, в якій серед іншого висловлювалися серйозні застереження щодо назви першого розділу проекту КК – «Державні злочини». Там вважали, що цю частину краще назвати «Злочини проти соціалістичної держави», оскільки у запропонованій назві «підкреслюватиметься, проти якої держави спрямовані злочини, про які йдеться у цьому розділі проекту КК СРСР»³³.

Серед розробників загальносоюзного кодексу вже відчувалося бажання відмовитися від редакції окремих статей, сформульованих під впливом війни. Так, обговорюючи зміст деяких диспозицій норм першого розділу особливої частини, член урядової підкомісії, створеної 18 червня 1946 р., А.Абдурахманов зауважував, що новий варіант проекту, порівняно з попереднім (1946–1947 рр.), видається недосконалим. Серед інших аргументів висувався і такий: «Наведу такий приклад – зрада Батьківщині. Здавалось б – це найважливіший склад злочину і це питання не повинно викликати жодних сумнівів та суперечок. Урядова комісія формулює зраду Батьківщині і перелік дій, які розглядаються як зрада Батьківщині, включивши сюди, наприклад, видачу радянських громадян каральним органам іноземних держав, що перебувають у стані війни з нами. По-перше, незрозуміло, як можна видавати радянських громадян іноземним державам. Незрозуміло – ідеться про фізичну видачу громадянина, чи видачу

³⁰ ГАРФ. – Ф.8131. – Оп.24. – Д.4. – Л.206.

³¹ Там же. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.193. – Л.8.

³² Там же. – Оп.45. – Д.10. – Л.26.

³³ Там же. – Оп.45 а. – Д.4. – Л.107.

[інформації щодо] його суспільної, політичної діяльності. Тут урядова комісія мала на увазі, вірогідно, наступне: у період Великої Вітчизняної війни траплялися випадки, коли зрадники з числа радянських громадян видавали партійних, радянських працівників, комуністів, окремих радянських офіцерів, називали їхні прізвища, імена та по батькові, повідомляли про [місце] їх перебування німецьким каральним органам на тимчасово окупованій території. Це дійсно мало місце, утім, зовсім необов'язково, що події, які мали місце під час війни, слід сприймати як правило, включаючи до закону, і говорити: буде обов'язково війна, обов'язково на нашій території, обов'язково будуть видавати наших громадян. Звідки вірогідність такого твердження? Це зовсім незрозуміло»³⁴.

Узявши до уваги ці та інші зауваження, підкомісія комісії законодавчих передбачень ухвалила рішення продовжувати роботу з обговорення проекту КК СРСР. Із цією метою у березні 1948 р. було створено групу з 26 осіб, що зобов'язувалася прийняти остаточне рішення щодо урядового варіанта проекту задля завершення роботи. До складу цієї групи ввійшов і прокурор УРСР Р.Руденко³⁵.

Тим часом відповідних змін зазнала й урядова комісія, що, власне, і готувала проект союзного закону про кримінальну відповідальність, який згодом розглядався у комісіях Верховної Ради СРСР. 6 березня 1948 р. постановою Ради Міністрів СРСР №698 «Про проекти Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів СРСР» на заміну постанови Ради Міністрів СРСР від 12 червня 1946 р. «Про підготовку проектів Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів СРСР» урядом СРСР було затверджено новий склад комісії під головуванням К.Горшеніна. До неї ввійшли генеральний прокурор СРСР Г.Сафонов, міністри державної безпеки В.Абакумов та внутрішніх справ С.Круглов, голова Верховного Суду І.Голяков, прокурор РРФСР А.Волін, директор Всесоюзного інституту юридичних наук В.Чхиквадзе, член-кореспондент АН СРСР М.Строгович, доктор юридичних наук професор А.Піонтковський, старші наукові співробітники Всесоюзного інституту юридичних наук доктори юридичних наук Д.Карев і Б.Утевський, а також член Верховного Суду СРСР З.Праволамська³⁶. Отже, відбулася ротація не лише голови урядової комісії (М.Ричкова на посаді голови заступив новий міністр юстиції К.Горшенін), а й розширився її склад за рахунок збільшення кількості досвідчених науковців-правників.

Новостворену інституцію зобов'язали впродовж двох місяців спільно з головами комісій законодавчих передбачень обох палат Верховної Ради СРСР розглянути всі зауваження до проекту КК СРСР, надані попередньому складу урядової комісії, та внести доопрацьований документ в остаточній редакції до Ради Міністрів СРСР не пізніше 1 червня 1948 р.³⁷

У червні 1948 р. новий проект КК СРСР дійсно було подано на обговорення уряду. Його розглянула юридична комісія при РМ СРСР, внівши деякі зміни. А вже у липні 1948 р. останній, доопрацьований, варіант проекту КК СРСР передали трьом секретарям ЦК ВКП(б): А.Жданову, О.Кузнецову і М.Суслову.

³⁴ Там же. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.4. – Л.107.

³⁵ Там же. – Л.125.

³⁶ Там же. – Д.1 – Л.12–13.

³⁷ Там же.

Пояснювальна записка щодо нового проекту була надіслана Й.Сталіну³⁸. Утім, і цей варіант проекту радянський уряд відхилив.

26 листопада 1948 р. було затверджено новий склад комісії під головуванням К.Горшеніна, до якої ввели представників юридичних закладів та установ, підпорядкованих Міністерству юстиції СРСР³⁹. Однак раз у раз у розробників законопроекту виникали труднощі суб'єктивного та об'єктивного характеру. У наступному 1949 р. ця робота тривала. Жоден із варіантів проекту КК СРСР не було схвалено. Головні суперечності, як і раніше, виникали навколо принципів питань – застосування принципу аналогії чи відмови від нього, зворотної сили закону тощо.

Уже навесні 1949 р. радикальні настрої, нав'язані війною, знову відчутно пом'якшали. Це стало зрозумілим під час чергової дискусії навколо проекту загальносоюзного Кримінального кодексу, яка розгорнулася у спільній комісії обох палат Верховної Ради СРСР. Тоді серед іншого вкотре пролунали пропозиції відмовитися від принципу аналогії і дати у законопроекті вичерпний перелік злочинів. Серйозні сумніви викликала й доцільність застосування 25-річного терміну ув'язнення до надто широкого кола державних злочинів. Так само негативно поставилися до необхідності приєднання попереднього строку умовного покарання у разі повторного засудження. Посилаючись на попередній досвід застосування дострокового звільнення, учасники дискусії пропонували відновити цю норму в Кримінальному кодексі СРСР⁴⁰.

Не знайшовши консенсусу з більшістю дискусійних питань, розробники продовжили пошук спільного знаменника. 14 травня 1949 р. голови комісій законодавчих передбачень Ради Союзу та Ради національностей Верховної Ради СРСР, відповідно, О.Поскрєбишев і Г.Перов підготували спільного листа до ЦК ВКП(б) на ім'я Й.Сталіна, в якому знову розлого висвітлювали організаційні аспекти щодо створення проекту КК СРСР, а також викладали причини, які спонукали законодавців вдатися до консолідації законодавства про кримінальну відповідальність.

Звітуючи про роботу очолюваних ними структур, експерти зазначали: «Створені Радою Міністрів СРСР урядові комісії впродовж останніх трьох років провели значну роботу з підготовки законопроектів і внесли на розгляд Ради Міністрів проект Кримінального кодексу». Далі автори листа вдалися до обґрунтування значимості вирішуваних ними завдань: «Прийняття Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів СРСР продиктоване не лише формальними вимогами ст.14 Конституції, а й серйозними труднощами, що виникають у практичній роботі через невпорядкованість згаданих галузей радянського законодавства. Кримінальне законодавство вже давно потребує кодифікації. У даний час у нашій державі діє майже 100 ухвалених у різний час загальносоюзних кримінальних актів і, окрім цього, дев'ять Кримінальних кодексів союзних республік⁴¹, значною мірою застарілих і в низці випадків

³⁸ ГАРФ. – Ф.9492. – Оп.1. – Д.169. – Л.119–121.

³⁹ Там же. – Л.14.

⁴⁰ Там же. – Ф.7523. – Оп.65. – Д.243. – Л.1–19.

⁴¹ На час розгортання роботи навколо підготовки проекту КК СРСР діяли кримінальні кодекси РРФСР, УРСР, БРСР, Узбецької РСР, Грузинської РСР, Азербайджанської РСР, Таджикиської РСР, Вірменської РСР, Туркменської РСР. КК РРФСР мав чинність на території Казахської, Киргизької, Карело-Фінської, Латвійської, Литовської, Естонської, а КК УРСР – Молдавської РСР.

суперечливих, що призводить до роз'єднаності та [відсутності] цілеспрямованості радянського кримінального законодавства і, зокрема, порушує систему видів покарання, унаслідок чого деякі з них не відповідають тяжкості вчинених злочинів». Фахівці наводили й приклади: «Так, наприклад, розбій із загрозою смерті карається за указом від 4 червня 1947 р. позбавленням волі на строк від 15 до 20 років, звалтування карається за указом від 4 січня 1949 р. позбавленням волі на строк від 10 до 20 років, а умисне вбивство карається за ст.137 Кримінального кодексу РРФСР позбавленням волі всього на строк від 1 року до 8 років. Таким чином, майно та честь громадян захищаються законом значно суворіше, ніж їхнє життя»⁴².

Звісно, фахівці не обійшли своєю увагою і відмінності у санкціях, передбачених кримінальними кодексами союзних республік, за ті ж самі правопорушення, що вимагало відповідної уніфікації, позаяк створювало «прецеденти неузгодженості та застарілості кримінального законодавства».

Констатуючи здобутки та напрацювання очолюваних ними комісій, О.Поскрєбишев та Г.Перов звертали увагу Й.Сталіна на те, що робота над проектом Кримінального кодексу СРСР має тривати, оскільки залишилася низка принципових невирішених питань та поправок, які потребують узгодження. Висловлюючи колективний погляд, автори листа зазначали, що бажано було б зберегти законодавчо закріплений на той час порядок умовного засудження й відновити можливість дострокового звільнення від відбування покарання для засуджених, які своєю зразковою поведінкою та ставленням до праці у місцях позбавлення волі стали на шлях виправлення.

І насамкінець наголошувалося, що пріоритетним завданням залишається прийняття Кримінального кодексу СРСР, оскільки практичне значення його надто велике і є нагальною вимогою часу. Посилаючись на важливість проблеми і, швидше за все, намагаючись уникнути відповідальності за можливі наслідки та заручитися підтримкою вищих партійних органів, доповідачі звернулися до Й.Сталіна із пропозицією створити при ЦК ВКП(б) комісію для розгляду проекту Кримінального кодексу СРСР та зауважень до нього, аби «завчасне обговорення полегшило згодом розгляд на сесії Верховної Ради СРСР»⁴³.

Як відреагував Й.Сталін на цитоване звернення щодо інтенсифікації роботи над проектом КК СРСР шляхом підключення вищих партійних органів, – дотепер невідомо. У документах фондів Державного архіву Російської Федерації, де зберігаються матеріали інституцій, причетних до створення проекту загальносоюзного законодавства про кримінальну відповідальність, не вдалося виявити свідчень щодо наявності або відсутності патрунування цієї роботи з боку ЦК. Хоча цілком зрозуміло, що без узгодження з вищими партійними органами ця важлива справа о тій порі просуватися вперед не могла і була приречена на провал.

Слід підкреслити, що думка партійних лідерів держави була визначальною в ухваленні практично всіх важливих питань. Активне й наполегливе втручання партійного керівництва всіх рівнів у судову практику, що визначалося

⁴² ГАРФ. – Ф.7523. – Оп.45 а. – Д.4. – Л.19.

⁴³ Там же. – Л.20–22.

самим характером радянської системи влади, доповнювалося такими ж діями різних відомств, які досить комфортно почувалися у цій атмосфері диктату. Здебільшого це були НКВС і НКДБ (МВС, МДБ). Голова Верховного Суду СРСР І.Голяков під час виступу на одному із засідань урядової комісії з питань функціонування судової системи у СРСР у 1948 р. зазначав: «Укорінилася хибна практика супроводження інструкціями і роз'ясненнями майже кожного закону, і замість підкорення закону суддя прагне точно дотримуватися відомчих розпоряджень, що підміняють закон. Широка практика керівництва правосуддям за допомогою подібного адміністрування підриває авторитет і гідність суддів. [...] Це призводить до того, що суддя виховується не на повазі до закону, а в рятівному страху перед наказами»⁴⁴.

Труднощі радянської «правової» системи були пов'язані також з іншою важливою проблемою – професійною, і навіть загальною неграмотністю суддівського корпусу. Заперечуючи І.Голякову, міністр державного контролю СРСР Л.Мехліс зауважував: «У нас є люди не маленькі на службових щаблях, і то вони не дадуть вам відповіді, що таке закон, що таке постанова і що таке наказ. Судді ж без освіти [...] звичайно вважають, що наказ і є начальство»⁴⁵.

Для більшості партійних керівників республіканського, обласного та районного масштабу виконання політичних вимог було абсолютним пріоритетом. Їх вплив на правосуддя піднявся ще на щабель у 1948 р. після створення у складі обкомів партії відділів адміністративних органів. Крім того, одному із секретарів міських і районних комітетів партії було доручено контролювати правоохоронні органи.

Й.Сталін від самого початку свого сходження на політичний Олімп практично монополізував кримінальне право та роботу правоохоронних органів, добре усвідомлюючи, що ці складові державного механізму можна ефективно використовувати як інструмент для досягнення політичної мети. Усі суттєві зміни у законодавстві про кримінальну відповідальність відбувалися за його участю. Водночас склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, було відомо, що партійний лідер СРСР не схвалював прийняття нових кримінальних кодексів, відстоюючи позицію про необхідність внесення лише часткових змін до чинного законодавства, потрібних тоталітарному режиму, шляхом ухвалення рішень органами, не вповноваженими на прийняття законодавчих актів. З іншого, – той же Й.Сталін, але вже в іпостасі голови Ради Міністрів СРСР, своїми рішеннями утворював урядові комісії з підготовки проекту КК СРСР і вимагав прискореної роботи у цій сфері.

Вірогідно, його реальне ставлення до всієї нормотворчої діяльності, зокрема в галузі законодавства про кримінальну відповідальність, усе ж було неоднозначним. Позірно він намагався відмежуватися від радикальних кроків, хоча приховано стимулював їх. Так, Й.Сталін не підтримав ініційовані своїми соратниками законодавчі новачки репресивного характеру (згадаємо пропозицію Л.Берії 1940 р. розширити коло «зрадників», включивши до них, крім військових, ще й цивільних осіб; відмову підписати указ Президії Верховної Ради СРСР, підготовлений у лютому 1944 р. М.Хрущовим, про радикальні заходи щодо

⁴⁴ Цит. за: *Иванова Г.М.* История ГУЛАГа. 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты. – Москва, 2006. – С.80.

⁴⁵ Там же.

цивільного населення Західної України), але погоджувався на запровадження «інструктивного права» різних інститутів «радянської Феміди» та підміну директив вищого законодавчого органу держави підзаконними актами Ради Міністрів, Верховного Суду СРСР і НКВС–МВС–МДБ. Згадані документи у СРСР набували статусу закону про кримінальну відповідальність.

Після відхилення проекту КК СРСР зразка 1948 р. робота над створенням нового законодавства певний час тривала. Не вдалося ухвалити жодного з підготовлених проектів і на початку 1950-х рр. У 1954 та 1955 рр. один за одним було підготовлено проекти закону про введення в дію КК СРСР. Утім, вони так і залишилися нереалізованими⁴⁶.

У проектах Кримінального кодексу дещо видозмінюючись редакційно, усе ж залишалися статті, які з'явилися під впливом війни. Робота над підготовкою загальносоюзного Кримінального кодексу була остаточно припинена у 1955 р. А за два роки почалася друга за всю історію радянської влади кодифікація права. Запроваджувався новий принцип: спочатку затверджувалися загальносоюзні Основи законодавства СРСР і союзних республік, а вже потім на їх розвиток у союзних республіках розроблялися та приймалися відповідні кодекси.

28 грудня 1960 р. слідом за вищим законодавчим органом РРФСР Верховна Рада УРСР затвердила новий КК республіки. У ньому було відтворено положення союзних Основ, законів про кримінальну відповідальність за державні злочини та про кримінальну відповідальність за воєнні злочини.

Аналіз матеріалів урядової комісії та підкомісії обох палат Верховної Ради СРСР, кодифікаційного відділу Міністерства юстиції СРСР та інших органів, причетних до розробки КК СРСР, дозволяє дійти певних узагальнень і висновків. Передусім помітно, що дискусія навколо відмови від застосування принципу аналогії точилася впродовж 1946–1955 рр. Проголошені комісією ліберальні наміри мали здебільшого декларативний характер, особливо з огляду на розгортання репресій у повоєнні роки стосовно осіб, які у той чи інший спосіб співпрацювали з окупантами або визнавалися такими всупереч реальній дійсності, жорстоке переслідування колишніх радянських військовополонених, репатріантів, проведення масових депортацій цивільного населення із західного регіону УРСР та інших новоприєднаних територій тощо. Хоча у кожній пояснювальній записці автори проекту підкреслювали своє прагнення позбутися цього «пережитку минулого».

Незважаючи на те, що КК СРСР так і не було ухвалено, робота, здійснена у цьому напрямі впродовж 1946–1955 рр., дала поштовх для наступного, завершального етапу систематизації кримінального законодавства. У ході підготовки проекту КК СРСР було проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід кримінально-правової політики й розвитку законодавства про кримінальну відповідальність; виявлено прогалини радянської системи кримінально-правового регулювання, суперечності й неузгодженості багатьох норм кримінального права.

⁴⁶ Усього за час роботи над проектом КК СРСР було підготовлено декілька надрукованих типографським способом варіантів у вигляді книжок (1947 р. – два різних варіанти, 1948, 1949, 1952, 1955 рр.). На всіх стоїть печатка: «Комісія законодавчих передбачень Ради національностей Верховної Ради СРСР» і слово «Проект» у правому кутку обкладинки / 7523-45 а-193.

Провал тривалої роботи зі створення загальносоюзного Кримінального кодексу віддзеркалював нездатність представників «радянської Феміди» дійти узгодженої думки з багатьох проблем у цій сфері. Й.Сталін не надто прагнув ухвалювати нове законодавство, оскільки «ручне» регулювання політичних та державних процесів за допомогою різноманітних нормативно-правових актів видавалося йому більш ефективним, аніж стале кодифіковане законодавство й точне визначення конкретних злочинів. Напевно, і національні особливості республік не дозволяли беззастережно уніфікувати законодавство про кримінальну відповідальність – надто багато існувало у цій царині суперечностей, особливостей та відмінностей між союзними республіками.

The article explores the unknown page of the Soviet history and law, the attempt of creation of All-Union Criminal Code project. Based on documents, fended in State Archive of Russian Federation, the author highlights the vicissitudes and habits of postwar legislative process and participating of Ukrainian SSR members in it.

